Hur uppnå verkan i kris och i gråzon?

av Robert Dalsjö och Thomas Hultmark[1]

Résumé

The Eternal Peace proclaimed after the end of the Cold War lasted only 25 years. We have clearly entered a period of turbulence and tension, driven by Russia's desire to restore its lost great-power status. The Baltic Sea-region is in many ways the focus-point for this confrontation. This not only means that we once again face a real risk of war, but also that we are very likely to be faced with threats short of war: attempts to influence our policies by intimidation and bullying, hybrid threats, crises and situations in the grey-zone between peace and war. However, as these challenges are rather new to those of us who did not serve in the 1980s, there is no established and coherent view within the armed forces on how they should be handled. Moreover, mind-sets are still partly shaped by the post-Cold War peace, or by earlier notions of neutrality. The article argues that in order to effectively deal with the challenges of the grey-zone we have to develop a coherent doctrine on the art of armed crisis-management and make sure this is understood and shared by all concerned. Moreover, this calls for adding a more offensive and proactive stance to the more traditional reactive and reticent tools already in the toolbox. Here, we could do well to relearn some lessons from the submarine intrusions of the 1980s.

DEN EVIGA FREDEN varade bara i 25 år. Av allt att döma står vi nu i början av en period med turbulens och spänningar i närområdet, drivna av rysk revanschism. Detta betyder bland annat en förhöjd risk för påtryckningar, påverkansoperationer, hybridhot, kriser och gråzonslägen mellan fred och krig. Samtidigt präglas Försvarsmakten och dess personal fortfarande i mycket av invanda föreställningar och förhållningsätt från den strategiska time-outens år, eller från det kalla krigets neutralitetspolitik då Sverige sågs som en säkerhetspolitisk och strategisk solitär. Vi behöver utveckla och ta till oss förhållningssätt anpassade till det nya läget och de delvis nya uppgifterna.

Denna text har tyngdpunkten mycket tydligt på skälen för att Försvarsmakten måste kunna agera med fasthet och offensivt inom ramen för väpnad krishantering och i gråzon, inklusive att vi inte får utesluta möjligheten att själva kunna agera proaktivt och eskalera. Detta ska på intet sätt tolkas som advokatyr för att ett sådant beteende genomgående borde prägla svenska stridskrafters uppträdande i krishantering och i gråzonlägen. I kris och i gråzon kommer det också att behövas återhållsamhet, försiktighet och restriktivitet, beroende på situationen där och då. Det kan till och med vara så, som agerandet i samband med ett befarat fritagningsförsök av den strandsatta ryska ubåten i Gåsefjärden 1981 visar, att det inom ramen för ett fast och offensivt agerande kan finnas behov av inslag som visar att det trots allt rör sig om en varning, samtidigt som man också måste vara beredd på att motsidan kan skjuta först.

Att avgöra vad situationen kräver, och avväga den rätta blandningen av offensivt och defensivt agerande är en fråga för ansvariga chefer på olika nivåer, med stöd av hans/hen-

nes stab och medarbetare. Men för att den chef som då har ansvaret ska kunna värdera alternativen och kunna fatta rätt beslut så får det inte förekomma att underordnade i förväg utesluter handlingsvägar på grund av eget tyckande eller invanda föreställningar. En viktig förutsättning för vårt agerande på alla ledningsnivåer och för vår tillämpning av uppdragstaktik i kris och gråzonslägen är att det finns en tydlig doktrinär inriktning. Ger Försvarsmaktens doktriner i dag tillräcklig inriktning för gemensam förståelse för hur man ska agera i kris och gråzon?

Bakgrund

Det säkerhetspolitiska läget i vårt närområde har under senare år markant försämrats, främst på grund av att Ryssland har förkastat den europeiska säkerhetsordningen. Sedan ockupationen och annekteringen av Krim står det klart att en ny allvarlig geopolitisk konfrontation mellan Ryssland och Västvärlden pågår. Med hot, påtryckningar och t o m öppet militärt våld som verktyg försöker Rysslands ledning att återupprätta en ställning som stormakt. Målet är att småstater och grannländer ska tvingas acceptera en sorts rysk överhöghet, en exklusiv intressesfär, samtidigt som EU och Nato ska försvagas och splittras så att det inte finns någon effektiv motkraft mot rysk dominans.

Som en konsekvens av detta har Östersjöområdet och Baltikum hamnat i brännpunkten som Natos svagaste punkt och som den arena där en stor del av konfliktlinjerna möts och bryts mot varandra. Med Stf C MUST:s ordval: Fuldagapet har flyttat till Östersjön. Att en allvarlig kris eller maktpolitisk konfrontation med militära inslag skulle kunna inträffa i vårt närområde under de närmaste åren anses därför i den internationella debatten som närmast sannolikt, och ett öppet krig – även ett storkrig – anses inte längre kunna uteslutas.[2] Att Sverige i så fall knappast skulle kunna undgå att – på ett eller annat sätt – dras in framstår som klart, och denna syn avspeglas också i en färsk utredning beställd av regeringen.[3] Av Försvarsmaktens senaste perspektivstudie framgår också att man anser att Sverige oundvikligen skulle bli påverkat om en väpnad konflikt i Östersjöområdet uppstod.[4]

Insikten om Sveriges utsatta läge, liksom om våra ytterst begränsade möjligheter att klara oss på egen hand mot ett väpnat angrepp, ligger med största sannolikhet bakom det närmande till USA och till Nato som i medierna kallas för Hultqvistdoktrinen. Dessa insikter ligger även bakom förvarsbeslutets skrivningar om att den enskilt viktigaste uppgiften under innevarande period är att stärka den operativa förmågan.[5]

Ett väpnat angrepp riktat direkt mot Sverige vore det allvarligaste och dessutom det militärt och mänskligt mest krävande fallet, och det står naturligen i centrum för Försvarsmaktens uppmärksamhet när nu nationella uppgifter återigen har högsta prioritet. Emellertid finns det också starka skäl att även förbereda sig för att möta aggressionsformer och situationer något längre ner på konfliktskalan än öppet väpnat angrepp, såsom krisfall, väpnade påtryckningar, hybridtaktik och gråzonslägen. Detta därför att sådana former av aggression dels kan utgöra förspel till ett väpnat angrepp, dels kan vara nog så allvarliga och farliga i sig, samtidigt som de rimligen är mera sannolika än ett väpnat angrepp.

Dessutom är det så, enligt riksdagsbeslut och regeringens anvisningar, att det inte bara är det svenska territoriet som Försvarsmakten ska försvara mot angrepp och kränkningar, utan Försvarsmakten har även uppgiften att ”hävda Sveriges suveränitet, värna suveräna rättigheter och nationella intressen.” I detta uppdrag ingår uttryckligen också att ”skydda

Sveriges handlingsfrihet inför politisk, militär eller annan påtryckning".[6] Givet att kris och gråzonskonflikter dels är relativt sannolika, dels ingår i kärnan av Försvarsmaktens uppgifter, måste myndigheten således utforma tydliga riktlinjer och planer för hur dessa bör hanteras.

Problemet

Försvarsmaktens ledning är självfallet medveten om att dessa uppgifter har ställts och förstår vilka krav lösandet av dessa kan komma att ställa på Försvarsmakten, vilket framgår av den nyligen antagna Militärstrategisk doktrin 2016 (MSD 16). Men kunskapen och förståelsen är sannolikt inte tillräcklig bland Försvarsmaktens personal och ännu mindre i kommentariatet (tyckarna i morgonsoffor och på sociala medier) liksom bland allmänheten. Väpnad krishantering mot en antagonistisk motståndare, hantering av påtryckningar, och agerande i gråzon är på många sätt en särskild konst i det politisk-militära instrumentariet, som bland annat kan kräva tillämpning av strategiskt-operativt tänkande på stridstekniska eller taktiska beslut. Det kan i vissa fall liknas vid en sorts skuggboxning eller schackspel, där militära spelpjäser flyttas på ett bräde med sikte på att nå ett överläge mot motståndaren eller på att blockera eller omintetgöra dennes speldrag. Om man inte förbereder för dessa situationer riskeras oavsiktlig eskalering, alternativt överdriven undfallenhet, vilket kan vara lika illa.

Därtill kommer problemet med ingrodda föreställningar från det kalla kriget eller från den strategiska time-outen som på många håll kan utgöra hinder för ett effektivt agerande. En sådan föreställning är att "om det inte är krig så är det fred". I fred dominerar då PROD-perspektivet, verksamhet vardagar 9 till 5, verksamhetsplanering, arbetstidsbestämmelser, personalvård, etc. Att det faktiskt kan bli aktuellt med mycket skarp verksamhet, fastän fred råder, blir då kontraintuitivt. Marinen lärde sig stegvis att förstå detta under 1980-talets ubåtsjakter, men den läxan lärdes inte av hela försvaret.

Detta binära synsätt (om det inte är krig, så är det fred) leder också ofta till en förenklad och stelbent syn på säkerhetspolitikens uppgift och på det militära maktinstrumentets roll i denna. Enligt denna tankeskola är säkerhetspolitik helt enkelt en fråga om krig eller fred, och Försvarsmaktens uppgift är då enbart att avskräcka från och försvara mot ett väpnat angrepp. Om det inte blir krig, och om inte främmande stridskrafter olovandes korsar vår gräns, så har således inget problematiskt inträffat.

Säkerhetspolitik handlar dock inte bara om krig och fred, utan minst lika mycket om makt och inflytande. Den som är stark är också mäktig, och den mäktige kan få sin vilja fram mot de svagare. Den svagare part som inte har en mäktig beskyddare har då bara ett val: att antingen anpassa sig till den starkares vilja, eller att ta risken av en strid mot dåliga odds. Den här dynamiken är välkänd sedan antiken och det är den som Ryssland nu förlitar sig på. Men eftersom styrka är sammansatt av komponenterna vilja och förmåga, så kan en förmågemässigt svagare part delvis kompensera för detta genom en starkare vilja. Den viljan behöver i så fall kommuniceras till omvärlden, till både vänner och fiender. Denna kommunikation görs inte främst genom deklarationer om att slåss till sista man, utan genom det som ibland kallas "det säkerhetspolitiska kroppsspråket". Med detta uttryck menas hur man agerar med sina militära resurser (försiktigt eller självsäkert), var man uppträder, hur man agerar vid konfrontationer – tar man ett steg framåt eller ett steg bakåt?

Några av de åtgärder som vidtagits av Försvarsmakten under hösten 2016, såsom tidigarelagd närvaro på Gotland och återupplivad kustrobotförmåga, kan helt klart ses i detta perspektiv. De tydliga skrivningarna i 2016 års upplaga av Militärstrategisk doktrin om vikten av ett offensivt uppträdande i fred och kris i syfte att skapa tröskeleffekt, och om att det inte alltid är de-eskalerande att backa, pekar i samma riktning och har nog inte tillkommit av en slump.[7]

Denna inriktning på ett aktivt och offensivt uppträdande i krislägen står dock i motsatsställning till en invand svensk föreställning om att i händelse av kris ska man backa hem, ligga lågt, och absolut inte göra något som kan provocera eller eskalera. Möjligen parera, men inte agera proaktivt — vakta tolvmilsgränsen, men inte mer. Detta förhållningssätt sitter djupt hos många svenskar, vilket kan vara naturligt med tanke på att ligga lågt och att inte reta Ryssland utgjort bärande element i Sveriges *grand strategy* under 200 år, det som historiker kallar 1812 års politik.[8] Inte desto mindre kan attityder av detta slag bli en allvarlig black om foten för Försvarsmaktens möjligheter att verka i gråzon och lösa uppgifter som innefattar väpnad krishantering.

Läget

Vi ser regelbundet i närområdet prov på Rysslands bryska och framfusiga agerande med det militära maktmedlet, i form av flygning mycket nära objekt (*buzzing)*, flygning i civila trafikstråk utan transponder, överraskande förbandsättning eller ombasering av nya och potenta vapensystem, stora övningar utan förvarning, kärnvapenhot, m m. Detta är inte något som ryssarna gör därför att de är ryssar eller för att de är slarviga, det är en medveten användning av militära resurser för att skicka signaler till omvärlden. Innebörden av detta säkerhetspolitiska kroppsspråk är för närvarande – enkelt uttryckt – att signalera att det här är Rysslands närområde och att Ryssland är stort, starkt och farligt. Små grannländer bör passa sig noga och de västliga stormakterna bör hålla sig borta – det är budskapet bakom händelser som den ”ryska påsken” eller närflygningen mot den amerikanska jagaren USS Donald Cook.Det underliggande antagandet från rysk sida är uppenbarligen att maktdemonstrationer och hot ska göra andra aktörer rädda, och blir de rädda så blir de också fogliga. Därmed uppnår man ”respekt”, enligt Moskvas synsätt.[9]

Detta tillstånd av från rysk sida förhöjd spänning och ökad friktion har redan fått karaktären av en ny normalbild i Östersjöområdet. Reaktionen har hittills inte blivit den av Moskva förväntade. Tvärtom så har ett antal stater i och utanför närområdet skärpt tonen och börjat höja garden, däribland Sverige.

Den höjda spänningsnivån skaver ändå på sina håll och allt fler röster höjs för att man måste komma till en överenskommelse med ryssarna som sänker spänningen.[10] Just avklarade och förestående val tycks öka sannolikheten för en sådan utveckling. Om utfallet då blir att västvärlden normaliserar sina relationer med Ryssland, trots annekteringen av Krim och kriget i Ukraina, eller begränsar utplaceringen av multinationella Natoförband i Baltikum och Polen, så har Ryssland då vunnit en betydande geopolitisk seger på västvärldens bekostnad, bara genom att höja spänningsnivån.

Om så inte skulle ske, eller om västvärlden ger efter men Ryssland ändå höjer sina maktpolitiska ambitioner, så kan ett nytt högre stadium av spänning eller konfrontation förväntas, åtminstone tillfälligt. Detta gäller särskilt i anslutning till beslut om eller genomförande av åtgärder som från Moskvas

synpunkt är misshagliga, såsom utplacering eller aktivering av västliga förband, övningar eller politiska överenskommelser. Det kan också komma som resultat av oplanerade händelser, såsom kollisioner, haverier eller dylikt. Sverige kan i båda fallen antingen komma att beröras av hotfulla påtryckningar riktade mot andra, eller också vara en direkt måltavla för påtryckningarna. Vi kan då behöva svara med medel och metoder som ger avsedd effekt.[11]

Nästa steg på konfliktskalan vore en kris eller ett gråzonsläge med förhöjd spänning, påtryckningar, uppladdning och angreppshot. Ett sådant läge kan också utgöra ett förskede till rena stridshandlingar, väpnat angrepp eller öppet krig. Det är bland annat en sådan situation som står i fokus för de senaste årens störtflod av think-tank-rapporter om scenarier för kris och krig i Baltikum och Östersjöområdet.[12] I anslutning till en kapplöpningssituation avseende Baltikum, där USA eller Nato begärt tillträde till svenskt territorium eller luftrum, kan mycket starka påtryckningar med militära maktmedel komma att riktas mot oss samtidigt som ett reellt angreppshot också kan föreligga.

Samtliga de lägen som har beskrivits ovan skulle Försvarsmakten ha till uppgift att inte bara vara beredd att försvara territoriet mot väpnat angrepp och skydda det mot kränkningar, utan också att redan under förhöjd spänning/kris/gråzon skydda vår handlingsfrihet mot militära och andra påtryckningar, hävda Sveriges suveränitet, värna suveräna rättigheter och nationella intressen.

Hur detta i så fall borde göras mer konkret skulle vara en fråga för den högsta politiska och militära ledningen. Men även staber och människor längre ner i kommandokedjan behöver förstå hur ledningen resonerat, och acceptera logiken bakom resonemanget för att rätt kunna lösa sina uppgifter, för att kunna föreslå handlingsvägar och varianter, och för att kunna hantera svårigheter och plötsliga lägen. Några mycket tydliga och bra exempel på värdet av detta finns från agerandet i anslutning till Gåsefjärden 1981, när attackpiloterna tillämpade uppdragstaktik inom ramen för uppgiften.[13] Men om samsyn och gemensam förståelse i dessa frågor inte finns så kan allvarliga problem uppstå när man måste gå från ord till handling - allt från gnissel i maskineriet till direkta dikeskörningar.

Skiss till riktlinjer för förståelse och agerande

Väpnad säkerhetspolitisk krishantering mot en antagonistisk motståndare har mycket lite gemensamt med det som i Sverige vanligen kallas för ”krishantering” men som i praktiken handlar om hantering av stora olyckor. Existensen av en eller flera intelligenta motspelare, möjligheten för någon part att tillgripa militärt våld, samt den storpolitiska laddningen gör att väpnad säkerhetspolitisk krishantering är kvalitativt väsensskild från bekämpning av skogsbränder eller gasläckor.

Väpnad krishantering mot en antagonist sker oftast utan öppna stridshandlingar, men präglas ändå starkt av att övergång till stridshandlingar hela tiden är möjliga. Kommunikation mellan parterna, och mellan parterna och tredje part, sker då vanligen både verbalt och med kroppsspråk, d v s militärt agerande. Inte sällan är det den senare formen av kommunikation som i realiteten tillmäts störst trovärdighet och vikt.

Verksamheten handlar ofta om att manövrera sig till ett överläge – eller ur ett underläge – relativt motparten med den underförstådda förutsättningen att krishanteringen skulle kunna eskalera till användning av militärt våld. Vilken part som i så fall skulle ha ett överläge respektive ett underläge kan ha stor

betydelse för krishanteringens slutliga utfall, d v s ”vem som vinner”. För att försäkra sig mot en dålig utgång strävar parterna ofta att ha det som kallas *eskalationsdominans*, d v s att ha överlägsenhet (eller åtminstone vara jämbördig) om konflikten skulle eskalera en eller flera nivåer. Så kallat *brinkmanship* kan också användas för att förstärka den egna positionen, således att markera att den egna viljan är så stark att man inte räds att eskalera, samtidigt som man räknar med att motsidan viker ner sig innan eskalation.

Det svenska agerandet i samband med det befarade sovjetiska fritagningsförsöket av den strandade ubåten i Gåsöfjärden kan ses som ett lyckat exempel på detta. Genom att i handling (bl a genom mållåsning med eldledningsradar i krigsmod och en fyrgrupp stridsladdade attackviggar) visa att man var beredd att trappa upp konflikten och med våld förhindra en fritagning, åstadkoms att den sovjetiska styrkan gjorde halt vid gränsen och inte heller gjorde några nya försök att forcera denna. Inte heller gjordes några sovjetiska försök att ingripa mot den störning av ubåtens radiokommunikation (utom på av Sverige anvisade frekvenser) som under nästan hela skedet utfördes av Lansenplan.[14] Flera exempel från liknande agerande finns också från internationella insatser, bl a i Bosnien.[15]

Även om den konkreta militära potentialen för våldsutövning i hög grad utnyttjas som ett instrument i krishanteringen, och även om viljan och skickligheten att utöva militärt våld (och riskera förluster) är ett mycket viktigt kort i spelet, så är kraftmätningen huvudsakligen förlagd till den kognitiva arenan/dimensionen och av abstrakt karaktär. Väpnad krishantering är en viljornas kamp mellan kontrahenterna, vilken skulle kunna liknas vid skuggboxning eller vid en form av schackspel där båda parter manövrerar sina pjäser för att få ett dominerande överläge eller förneka motståndaren ett sådant. Detta betyder att ett hotfullt eller skickligt drag från motsidan inte nödvändigtvis behöver mötas med ett defensivt parera-drag. Det kan vara lika bra eller bättre att själv göra ett offensivt drag som utnyttjar blottor eller svagheter i motståndarens position och/eller som rubbar hans plan eller upplägg.

En annan liknelse är att se väpnad krishantering som en form av manöverkrigföring, fast utan skjutande. Det gäller att manövrera sina styrkor så att motståndaren uppfattar sig vara underlägsen eller balansen i hans plan eller hans ställning rubbas, eller att ta sig innanför hans beslutsloop. I detta hänseende har väpnad krishantering, även om den bedrivs på stridsteknisk eller taktisk nivå, betydande likheter med krigföring på strategisk och operativ nivå vilka till stor del utspelar sig i den kognitiva dimensionen.[16] Ett proaktivt agerande med militära styrkor kan således utgöra en delmängd i svensk tröskelförmåga.

En annan likhet med strategisk och operativ nivå är att de politiska målen, de politiska och militärstrategiska avvägningarna hela tiden måste stå i centrum vid väpnad krishantering och att avgöranden om huruvida och hur vi bör agera normalt görs på hög eller på allra högsta nivå. Ju större risken är för krishanteringen övergår i strider, desto högre nivå kommer normalt att fatta de avgörande besluten. Att det måste vara på detta sätt kan vara kontraintuitivt för många svenska officerare som är vana vid att hylla uppdragstaktik och delegering och att sky politisk inblandning och ministerstyre.

Beslutet att kanske gå i krig kan dock sällan delegeras till en krigsförbandschef, även om det kanske är denne som rent konkret ger order om eldgivning. Här skulle man kunna säga att krishantering är en spegelbild av krigföring; likaväl som ledningen av kriget måste delegeras för att fungera,

så måste ledningen av en skarp kris vara centraliserad för att säkerställa att det är *staten Sverige* som agerar och inte majoren Andersson.[17] Detta innebär ett behov av bland annat planering och ledningsträning för att på förhand öva förfaranden, vänja personal vid problemen och tänkesätten, och för att tydliggöra ledningsvägar.

Ju mer man övar på detta, desto mer kommer man också att upptäcka att det inom ramen centraliserad krishantering visst finns utrymme för uppdragstaktik och för lokala initiativ vad gäller *hur* man ska agera rent konkret och stridstekniskt.[18] Men för att uppdragstaktik alls ska kunna tillämpas i krishantering så måste det både finnas acceptans för *att* en åtgärd ska vidtas och en samsyn om filosofin eller tänkandet bakom agerandet. Annars riskerar det hela att bli herrarnas fria åkning, och det kommer ingen ÖB eller regering att acceptera.[19]

En liten stat i närheten av en hotfull stormakt har i princip tre valmöjligheter om den inte väljer att blunda och att inte låtsas om problemet: att huka, att stå på sig, eller att söka beskydd från tredje part. Om den lilla staten inte väljer att huka så måste den vara beredd att stå upp för sina rättigheter och sina intressen, samtidigt som den givetvis befinner sig i ett kraftigt underläge vad gäller stridskrafter och andra maktresurser. Att då försöka möta militära framstötar från stormaktens sida – såsom avsiktliga gränskränkningar, närflygningar, avsiktliga störningar, hotfulla anflygningar etc – uteslutande genom reaktiva och symmetriska parera-åtgärder kan lätt nöta ner småstatens resurser till liten nytta.

Om småstaten då i stället väljer att inte reagera på alla incidenter så kan detta lätt uppfattas som acceptans av stormaktens agerande, eller som resignation inför svårigheterna. Om småstaten då dessutom väljer att mer sällan uppträda med egna fartyg och flygplan framskjutet över/på internationellt vatten så har stormakten vunnit en seger i kraftmätningen och småstaten har gjort avkall på sina rättigheter. Suveräniteten och suveräna rättigheter har då kringskurits, visserligen bara lite, men detta är kanske bara början. Detta var sannolikt, åtminstone delvis, avsikten bakom 1980-talets sovjetiska kränkningar och trakasserier mot Sverige.

Ett sätt att undvika underlägsenhetsfällan och att kompensera för underläget kan då i stället vara att småstaten gör sig ”liten, men ettrig”. Genom ett aktivt och offensivt agerande berövas den hotfulla stormakten ensamrätten till initiativet och kontrollen över utvecklingen. Därmed skapas osäkerhet hos stormakten. Samtidigt signalerar småstaten till både stormakten och omvärlden att man har vilja och förmåga att ta en konfrontation, liksom att stormakten vid en övergång till stridshandlingar skulle få betala ett kännbart pris. Ett aktivt och offensivt agerande kan också göras mer stridsekonomiskt för småstaten; den väljer tid, plats och form för aktionen. Dessutom behöver aktioner med högre uppmärksamhets- och signalvärde inte göras lika ofta som passiva parera-ingripanden.

Om upprepade avsiktliga kränkningar och provokationer endast bemöts såsom ”incidenter” och hanteras reaktivt, defensivt, där och då, så leder detta till många insatser som sliter på organisationen och på personal och materiel. Om de däremot hanteras och bemöts genom egna markeringar av offensiv potential mot för motparten känsliga tillgångar, vid tid och plats som vi själva väljer, så kan en högre effekt uppnås till ett lägre pris. Exempelvis skulle hotfulla anflygningar då kunna bemötas med egna liknande anflygningar, med skuggning av högvärdiga företag, med extra närgången bevakning av materielprov, eller med de-

monstrativ demonstration av egen offensiv förmåga.[20]

Det är möjligen överväganden av detta slag som ligger bakom MSD 16:s skrivning om att ”Under fred och kris ska försvarsmaktens agerande vara offensivt i syfte att skapa en tröskeleffekt.” Men om denna riktlinje ska kunna förverkligas så får man inte alltid rygga för handlingsvägar som är offensiva och som kan uppfattas eller utmålas som provocerande eller eskalerande. Dels måste vi kallt räkna med att alla åtgärder vi vidtar för att höja tröskeln och vår egen försvarsförmåga kommer att utmålas som provocerande och onödiga från ryskt håll, liksom från delar av kommentariatet. Dels så måste möjligheten att faktiskt agera provocerande eller eskalerande finnas i den militära verktygslådan, tillgänglig för den chef som leder verksamheten. Som det står i MSD 16: ”Teoretiskt kan en avgörande situation de-eskaleras genom ett snabbt förestående hot om eskalation, t ex genom massförstörelsevapen. Det är emellertid avgörande att vid varje enskilt fall analysera vad som kan vara de-eskalerande. Att backa och vara inaktiv är inte alltid de-eskalerande, utan ett offensivt agerande kan i gynnsam kontext ge bättre resultat.”

Att ge sig in på väpnad krishantering men att samtidigt ha uteslutit alla handlingsvägar än de rent defensiva är som att försöka spela tennis, men underlåta att serva. Man är då nästan garanterat tvåa redan innan matchen har börjat. Samma gäller för möjligheten att själv kunna eskalera, har vi inte det kortet på hand så ska vi ha mycket tur för att inte förlora given, kanske också hela spelet.

Slutsatser

Incidenter och kriser kan komma överraskande. Tidsfaktorn blir därmed dimensionerande för vår förmåga att hantera dessa. För att kunna agera vid uppkommen incident/kris krävs tillräckligt hög beredskap för att snabbt ha förmåga till verkan. Den bör i första hand syfta till att öka tröskeln men samtidigt vara beredd på väpnad insats för att hävda territoriell integritet eller våra suveräna rättigheter. Den sovjetiska marina fritagningsstyrkan hade i uppgift att frita U-137 i Gåsöfjärden, men operationen avbröts 30 minuter före påbörjandet. Styrkechefen amiral Kalinins motiv var att de svenska militära resurserna snabbt vuxit till.[21] Behovet av reaktionssnabbhet för att med olika förband snabbt skapa tröskeleffekt blir tydlig för att få effekt med det militära instrumentet.[22] En tydlig politisk ledning i kombination med ett offensivt och eskalerande militärt agerande hade höjt tröskeln som stoppade fritagningen och därmed risk för ytterligare eskalation till en väpnad konflikt eller en ännu allvarligare incident.

Men tillräcklig beredskap räcker inte. Vi måste också ha ökad gemensam förståelse för att vi ska kunna agera under kris och gråzonslägen. Den doktrinära grunden är en förutsättning för att kunna utöva effektiv ledning och tillämpa uppdragstaktik. Att det också krävs utbildning, övningar, förberedande planering för att öka vår förmåga till agerande i kris och gråzonslägen är självklart.

Militärstrategisk doktrin 2016 anger övergripande principer för agerande både kris och gråzonsläge. Mot bakgrund av resonemanget och motiv i denna artikel bör den doktrinära inriktningen detaljeras och operationaliseras i betydande grad. Gällande operativ doktrin från 2014 ger ingen inriktning för agerande i kris och gråzon som denna artikel påvisar behov av.

Chefers riktlinjer och beslut ger inriktning för vilken verkan vi vill uppnå.[23] Men om vi då inte har en gemensam och tillräcklig förståelse för hur Försvarsmakten bör agera

så riskerar planering, ledning och genomförande att allvarligt hämmas enbart av det faktum att chefer och stabsofficerare har divergerande grund och förståelse för agerande kris och gråzon.

Det är ett av flera motiv till att snarast möjligt uppdatera den operativa doktrinen utgående från den militärstrategiska doktrinen.

Robert Dalsjö är fil dr, forskningsledare vid FOI, reservofficer vid HKV/Insatsstab och ledamot av KKrVA. Thomas Hultmark är överstelöjtnant och chef för verkanssektionen vid Insatsstaben.

Noter

1. Författarna svarar personligen för innehållet i artikeln, som inte nödvändigtvis avspeglar Försvarsmaktens, FOI:s eller regeringens uppfattning.
2. Se Dalsjö, Robert: *Brännpunkt Baltikum,* FOI, Stockholm 2016.
3. Bringéus, Krister: *Säkerhet i en ny tid: Betänkande av utredningen om Sveriges försvars- och säkerhetspolitiska samarbeten*, SOU 2016:57.
4. HKV 2016-12-01 (FM2015-13192:9), Försvarsmaktens delredovisning av perspektivstudien 2016–2018, bilaga 1 s. 4.
5. *Regeringens proposition 2014/15:109, Försvarspolitisk inriktning – Sveriges försvar 2016–2020.*
6. Ibid, s 52f.
7. ”Att backa och vara inaktiv är inte alltid de-eskalerande, utan ett offensivt agerande kan i gynnsam kontext ge bättre resultat.” ”Under fred och kris ska försvarsmaktens agerande vara offensivt i syfte att skapa en tröskeleffekt.” *Militärstrategisk doktrin – MSD 16,* Försvarsmakten, Stockholm 2016, s 32, 54.
8. Om 1812 års politik och de långa linjerna i svensk säkerhetspolitik, se Robert Dalsjö, ”Från stormaktsspel till neutralitetspolitik: Några huvuddrag i svensk säkerhetspolitik från 1700-tal till Sovjetväldets fall” i Engelbrekt, Kjell och Ångström, Jan (red): *Svensk säkerhetspolitik i Europa och världen,* Norstedts Juridik, Stockholm 2010.
9. Se Persson, Gudrun (red): *Russian Military Capabilities in a Ten-Year Perspective*, FOI Stockholm 2016.
10. Jämför uttalanden från Donald Trump, Francois Fillon, Marine Le Pen, och Jean-Claude Juncker, samt ”Statement by the foreign ministers of the like-minded group, supporting a relaunch of conventional arms control in Europe”, 2016-11-25. Ett antal svenska röster hörs också i denna kör.
11. Gåsefjärdshändelsen utgör i sin helhet ett bra exempel, särskilt det befarade fritagningsförsöket och de svenska åtgärder som då vidtogs för att militärt signalera att vi skulle bjuda motstånd (kustjägare, målföljning med mätstation i fast KA-batteri, sjömålsrobotar på attackflyg, m m).
12. Referenser finns i op cit, Dalsjö, Robert, se not 2.
13. Åström, Leif: ”Förhindra fritagning av grundstött sovjetisk ubåt U-137!”, i Flygvapenmuséum (red): *Ikaros: Flygvapenmusei årsbok* 2010.
14. Ibid; Holmström, Mikael: *Den dolda alliansen: Sveriges hemliga NATO-förbindelser*, Atlantis, Stockholm 2011, s 227 ff.

15. Henricsson, Ulf: *När Balkan brann*, SMB, 2013.
16. Jfr Beaufre, André: *Modern strategi för krig och fred*, Prisma, Stockholm 1965, kap 1.
17. Detta blev uppenbart under Kubakrisen, speciellt avseende hur sjöblockaden av Kuba skulle genomföras rent konkret, vilket innebar att Pentagon och Vita Huset gav sig in på frågor som traditionellt hade delegerats till flottans fartygschefer. Se Allison, Graham: *The Essence of Decision: Explaining the Cuban Missile Crisis*, Little, Brown and Co, Boston 1971, s 127 ff.
18. Exempel på detta ges i op cit, Åström, Leif, se not 13.
19. Op cit, Allison, Graham, se not 17.
20. Detta förekom under kalla kriget i olika former. Exempelvis genomförde kring 1980 ett 30-tal flygplan ur Attackeskadern låtsatsanfall mot den baltiska kusten som överraskade ryssarna totalt och tände upp alla radar och luftvärnssystem vilket var syftet med insatsen. Op cit, Holmström, Mikael, se not 14, s 217.
21. Ibid, s 235.
22. Dåvarande divisionschefen vid F6 Leif Åström fick, efter tjänstens slut via telefonsamtal i hemmet, i uppgift att genomföra insats med en attackgrupp i samband U-137 incidenten. Det tog ca 3,5 timmar till attackgruppen kunde lyfta med skarpladdade flygplan beredd ingripa mot fritagningsstyrkan i Hanöbukten. Den snabba reaktionstiden möjliggjordes också bland annat genom medvetna genvägar i ledningskedjan. Op cit, Åström, Leif, se not 13. Hans division var ett förband med 24 timmars grundberedskap.
    Andersson, Lennart: *ÖB:s Klubba*, SMB, 2010, s 226 f.
23. Exempel på planering och ledning av verkan se Hultmark, Thomas: ”Göra rätt insatser-Göra insatser rätt” i Håkansson, Kersti och Tirud, Ove (red): *Essäer inom krigsvetenskap-militärteori, doktriner och manövertänkande*, Försvarshögskolan, Stockholm 2002, s 223-273.